

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Onderzoeksbalans archeologie in Vlaanderen, versie 1,

29/10/2008: Archeologisch oorlogserfgoed

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Onderzoeksbalans archeologie in Vlaanderen
Versie 1, 29/10/2008: Archeologisch oorlogserfgoed

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 190

AUTEURS

Marc Dewilde

JAAR VAN UITGAVE

2021

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke
instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Sonja Vanblaere

OMSLAGILLUSTRATIE

Foto uit 2003 met het voorlopig eindpunt van de A19-autostrade en twee
opgravingsterreinen: Canadian Dugouts en Cross Roads. Verder zijn twee
CWGC-begraafplaatsen zichtbaar: Buffs Road Cemetery en Track X Cemetery
Opmaak: Sylvia Mazereel (OE)
Copyright Onroerend Erfgoed, foto: Mathieu de Meyer

agentschap Onroerend Erfgoed

Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel

T +32 2 553 16 50

info@onroerenderfgoed.be

www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.

This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding
4.0 Internationaal-licentie. Bezoek

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van
de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution

4.0 International License. To view a copy of this license, visit

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISSN 1371-4678

D/2021/3241/240

EDITORIAAL

In 2008 lanceerde het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) – één van de voorlopers van het huidige agentschap Onroerend Erfgoed - een 'Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed' voor archeologisch, landschappelijk en bouwkundig erfgoed. Deze onderzoeksbalans werd gerealiseerd in overleg en nauwe samenwerking met specialisten uit de onroerenderfgoedsector en nam de vorm aan van een website. Dit instrument is in zeer beperkte mate actueel gehouden, waardoor het momenteel slechts bruikbaar is als vertrekpunt voor onderzoek tot 2007/2008. Er is zeker wat archeologie betreft nood aan een geactualiseerde versie. Sinds 2008 is de webtechnologie geëvolueerd en wordt de software van de onderzoeksbalans niet meer ondersteund waardoor we ons genoodzaakt zien deze van het web te halen ten laatste tegen eind 2021. Om de stand van zaken anno 2008 niet te laten verloren gaan, zal het agentschap de hoofdstukken van de onderzoeksbalanswebsite omvormen tot digitale rapporten die het agentschap zal ontsluiten op de OAR.

Onderstaande chronologische en thematische hoofdstukken zullen apart ontsloten worden via de OAR.

1. Paleolithicum
2. Mesolithicum
3. Neolithicum - Vroege landbouwers
4. Bronstijd/IJzertijd
5. Romeinse tijd
6. Vroege en Volle Middeleeuwen
7. Late Middeleeuwen en Moderne Tijden
8. Maritieme archeologie
9. Natuurwetenschappelijk Onderzoek
10. Dateringsonderzoek
11. Conservatie
12. Methoden en Technieken

Deze rapporten zijn inhoudelijk identieke versies van de hoofdstukken zoals ze ontsloten waren op de website van de Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed.

Momenteel worden voor de discipline archeologie voorbereidingen getroffen richting een zogenaamde 'Onderzoeksbalans 2.0'. We integreren die ook in de inventaris onroerend erfgoed. Daar is een module voorzien voor thematische teksten.

Parallel met de Onderzoeksbalans ontwikkelde het VIOE ook de Bibliografie Onroerend Erfgoed: een online zoekmachine met bibliografische referenties over Onroerend Erfgoed in Vlaanderen. Die bibliografie is van onschatbare waarde voor het onderzoek naar Onroerend Erfgoed in Vlaanderen. We zorgen er voor dat ook deze bibliografie niet verloren gaat. Ze zal voor eind 2021 beschikbaar gesteld worden via een andere toepassing.

Brussel, 24/05/2019

ONDERZOEKSBALANS
ARCHEOLOGIE IN
VLAANDEREN, VERSIE 1

29/10/2008: ARCHEOLOGISCH
OORLOGSERFGOED

MARC DEWILDE

Het sleutelmoment voor de archeologie van WO I in Vlaanderen situeert zich op 6 februari 2002. Die dag vraagt minister P. Van Grembergen aan het toenmalige 'Instituut voor het Archeologisch Patrimonium' (IAP) om 'prospectie met ingreep in de bodem' uit te voeren op het voorgestelde verlengingstraject van de A19 doorheen de slagvelden en frontlijnen ten noordoosten van Ieper.

Vóór die datum werd oorlogserfgoed enkel ad hoc, als het opdook bij veldwerk, onderzocht door de beroepsarcheologen en eigenlijk vooral door amateurarcheologen 'geëxploreerd'. Na die datum groeide dit erfgoed uit tot een regulier onderzoeksitem voor de officiële archeologische diensten. Sindsdien zijn er heel wat resultaten geboekt.

Als bij archeologisch onderzoek vóór 2002 sporen van WO I tevoorschijn kwamen, werden die volop geregistreerd, al was het maar om te kunnen bewijzen dat de 'echte' sporen waren verstoord door de impact van de 'Groote oorlog'.

Bij het onderzoek van de Augustijnenabdij van Zonnebeke (1072-1789) stootte men op een trappenconstructie, één van de toegangen tot een *deep dugout*¹. De constructie zat 5 m onder de grond en had eigenlijk drie toegangen. Op een langwerpige gang van 30 m lang en 2 m breed met slaapplaatsen sloten vier kamers aan. A. Deseyne vlooidde allerlei archiefmateriaal na en kon de aanleg door een Australische *Tunneling Company* eind 1917 plaatsen².

De Hoge Mote in Merkem is een ander voorbeeld. Het is evident dat deze hoogte werd uitgekozen om een stelling uit te bouwen. De sporen van een eventuele donjon waren dan ook moeilijk te herkennen³. Ook op het plateau van de Galooiemotte in Loker waren vroeger al WO I-sporen gevonden, i.c. de resten van een mitrailleurspost⁴.

Het archeologisch onderzoek van de Kemmelberg liet een nog donkerder zijde van de medaille zien. De oostzijde van de heuvel is zodanig beschoten dat archeologisch onderzoek er totaal geen optie meer is⁵.

In 1998 voerde het IAP noodonderzoek uit bij infrastructuurwerken⁶ n.a.v. de uitbreiding van de industriezone ten zuiden van Ieper. Daarbij werd o.a. een loopgraaf aangesneden (*Yorkshire Trench*), waarop twee toegangstrappen tot een *deep dugout* aansloten. Na het vrijmaken kon de opmeting ervan beginnen. Het grondplan was T-vormig (armen van 23,37 en 27,6 m). Zeven kamers gaven uit op de gangen en zorgden voor een surplus aan ruimte. De archeologen werden ook voor het eerst geconfronteerd met de resten van gesneuvelden. In een obusput waren namelijk twee Fransen op twee Duitsers gevallen. Bij één van de skeletten hoorde een plaatje, ingekrast met de naam van de gesneuvelde: François Metzinger. Een Franse zoeaaf, aangeworven in Constantine (Algerije), maar afkomstig uit de Elzas. Zijn resten zijn daarna bijgezet in Saint Charles de Potyze, de Franse begraafplaats oostelijk van Ieper.

Op vraag van de stad Ieper⁷ werden de archeologische tussenkomsten ook in 1999 verdergezet. Hierbij werden een dertigtal menselijke skeletten zorgvuldig vrij gelegd en overgedragen aan de lokale politie.

In 1983 kwam in een kleiput van de steenbakkerij Van Biervliet in Zonnebeke *Bremen Redoubt* aan het licht. Deze ondergrondse slaapplaats was daarna toegankelijk voor het grote publiek, tot hij o.a. door schimmelvorming op instorten stond. Omdat het er naar uit zag dat de *deep dugout* geen lang leven meer was beschoren, deed de gemeente een beroep op het IAP om de structuur grondig op te meten en fotografisch te documenteren⁸.

---

¹ Een *deep dugout* is een ondergronds soldatenverblijf, bedoeld als slaapplaats, hospitaal of hoofdkwartier, diep genoeg aangelegd om bommenvrij te blijven.

² Dewilde 1991.

³ De Meulemeester & Termote 1982.

⁴ De Meulemeester 1977, 1978.

⁵ Van Doorselaer *et al.* 1987.

⁶ Het IAP was op dat moment op verschillende plaatsen in Ieper actief, o.a. in de 'Verdronken Weide', in de binnenstad en in de industriezone.

⁷ Bij monde van schepen Frans Lignel.

⁸ Dit vond plaats van 29 januari tot 5 februari 1999.

Ook de voorste Belgische frontlijn raakte beschadigd. Zo werden in 2000 systematisch de resten van schuilplaatsen⁹ doorsneden door het trekken van een gracht. Het IAP kon enkel achteraf registreren. Weliswaar werden de plannen naderhand aangepast om verdere verstoringen te vermijden.

Recent heeft het 'Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed' (VIOE) op de frontzate consolidaties en een reconstructie laten uitvoeren i.s.m. de Vlaamse Landmaatschappij.

Op andere plekken is de verstoring dan weer te verwaarlozen en is een obus al eens per ongeluk net op de hoek (van het grondplan) van een middeleeuws huis terechtgekomen¹⁰.

De amateurarcheologen gingen fanatieker te werk, vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw. Verschillende kringen gooiden zich in een voortdurend wisselende bezetting op de exploratie van het WO I-erfgoed.

Zo maakte P. Van Wanzele zijn eerste putje in 1991. Samen met J. Vandewalle lag hij aan de basis van een vereniging, die zich na verloop van tijd de *Diggers* noemde. De avonturen van de *Diggers*¹¹ konden deels worden gevolgd in het tijdschrift 'Historia Flandrensis'. De berichtgeving is nogal anekdotisch en onevenwichtig. Het mangelt ook aan exacte locatiegegevens, historische duiding en een methodische aanpak.

De meest in het oog springende activiteit was de verkenning van *deep dugouts*. Zo kwamen *Yorkshire dugout*¹², *South Lane dugout*, *Hell Fire Corner*¹³, *White Horse Cellar dugout*¹⁴, *Ravine Wood dugout*¹⁵, *Oak Farm dugout*¹⁶, een schacht¹⁷, *German MG dugout*¹⁸, *Potsdam Redoubt dugout*¹⁹, *Martha House*²⁰, *Mount Sorrel*, *Petit Bois - Vandamme Farm*²¹, *Lancashire Farm dugout*²² en *Gordon House dugout*²³ aan de beurt. In een aantal gevallen werd beroep gedaan op het IAP om de opmeting ervan uit te voeren, waardoor er uiteindelijk toch enige documentatie is bewaard²⁴.

De *Diggers* onderzochten in 1995 ook een Duitse betonnen schuilplaats uit 1917 in Zonnebeke, ingegraven in de oude spoorlijn Ieper - Roeselare. Daarbij vonden ze zes Duitse soldaten, omgekomen bij een bombardement op hun stelling in de loop van de 3de slag van Ieper. De stelling was 15 m lang en kon via drie trappen worden bereikt.

Daarna verlegden ze hun actieterrein naar de Ieperse industriezone die in volle ontwikkeling was, groeven Britse en Duitse linies op (loopgraven, schuilplaatsen, ...) en borgen menselijke resten van Duitse, Britse en Franse afkomst. Tot op heden zijn dat er meer dan honderdvijftig. In 2002 reconstrueerden zij ook het stuk van de *Yorkshire Trench*, dat gelinkt was aan de toegangen tot de *deep dugout*.

Een andere vereniging die zich vanaf 1999 begon te manifesteren, was de 'Association for Battlefield Archaeology in Flanders' (ABAF)²⁵. Aanvankelijk gebeurde dit onder impuls van voorzitter J. Vandewalle, later van F. Bostyn, nu conservator van het Memorial Museum Passendaele 1917.

---

⁹ Ingeschoven in de flank van de spoorwegberm van de voormalige spoorlijn Diksmuide - Nieuwpoort.

¹⁰ Haneca *et al.* 2009.

¹¹ Een kring die van 1994 tot 2004 actief was.

¹² Boezinge, februari 1992.

¹³ Sint Jan, augustus 1992.

¹⁴ Voormezele, september 1992.

¹⁵ Hollebeke-Wijtschate, juni 1993.

¹⁶ Bikschote, november 1994.

¹⁷ De Klyte, mei 1995.

¹⁸ Merkem, juli 1995.

¹⁹ Zonnebeke, september 1995.

²⁰ Langemark, november 1996.

²¹ Boezinge, februari 1998.

²² Boezinge, februari 1998.

²³ Zillebeke, maart 1998.

²⁴ Barton *et al.* 2005.

²⁵ Een vzw sinds 2001.

Op hun actief staan o.a. het onderzoek en de recuperatie van *Beecham dugout* in Passendale (Schipstraat), en het onderzoek van een mijnschacht in het Croonaertbos in combinatie met de reconstructie van Duitse loopgraven²⁶.

In het Croonaertbos werd het tracé van de loopgraven via proefsleuven opnieuw bepaald en gereconstrueerd in relatie met de aanwezige betonnen bunkers en afluisterschachten. De schacht in kwestie werd tot op 17 m diepte verkend²⁷.

In september 2006 werden bij wegenwerken in Zonnebeke ook nog de resten van vijf Australische soldaten ontdekt. Via DNA-onderzoek zijn er inmiddels drie geïdentificeerd. Ook het *Australian War Memorial* o.l.v. R. Lee publiceerde dit verhaal²⁸.

ABAF deed ook onderzoek op de oude spoorweg Ieper - Roeselare tussen Zonnebeke en het *Tyne Cot Cemetery*. Naast enkele structuren kwamen daarbij ook de resten van een Britse officier aan het licht.

In 2000 ontstond de 'Association for Battlefield Archaeology and Conservation' (A.B.A.C.) een afsplitsing van ABAF. Ze kwamen herhaaldelijk in het nieuws n.a.v. het dispuut over de aanwezigheid van Britse onderaardse gangen in Nieuwpoort. Hun belangrijkste realisatie tot dusver is de lokalisatie en de verkenning in 2008 van *Vampir dugout*, een *dugout* die werd bedreigd door de uitbreiding van kleiwinning in Zonnebeke. Ze lieten zich bijstaan door T. Pollard²⁹, een autoriteit op het vlak van slagveldarcheologie.

Daarnaast waren er ook nog enkele individuele amateurs actief, die we onder de verzamelaars van militaria kunnen catalogeren en waarvan de vondsten een goed bewaard geheim blijven.

2002 betekende voor de officiële Vlaamse archeologie dus het aanknopen met systematisch onderzoek van het bodemarchief van de Eerste Wereldoorlog.

In **Frankrijk** was dit genre onderzoek al vroeger opgestart³⁰.

Bij preventief archeologisch onderzoek in 1988-1989 naar aanleiding van de aanleg van de *TGV Nord*³¹ kwam het tot een eerste kennismaking. Nabij Croisilles (Pas-de-Calais) kon een uitgebreid netwerk van Engelse en Duitse loopgraven worden blootgelegd. In Rœux waren de resten minder indrukwekkend. Er was kort maar hevig gevochten en de aangelegde structuren waren niet substantieel uitgebouwd. Daar werden evenwel de eerste menselijke resten aangetroffen samen met een enorme hoeveelheid munitie en andere voorwerpen. De onderzoekers waren nog niet vertrouwd met dit soort materiaal en hadden eigenlijk ook geen tijd om de studie grondig uit te voeren.

Allerlei externe druk leidde ook tot een niet-preventieve ingreep. In november 1991 onderzocht men in Saint-Rémy-la-Calonne het massagraf, waarin Alain-Fournier³² was begraven³³. Ook al was de vraagstelling archeologisch niet uitgewerkt, toch had dit onderzoek de verdienste dat er voor het eerst werd nagedacht over het opnemen van WO I-erfgoed in het archeologisch onderzoekspakket.

De aanleg van de A29, Amiens - Saint-Quentin, noopte het 'Institut national de recherches archeologiques préventives' (Inrap) van 1997 tot 1999 opnieuw tot preventief archeologisch onderzoek. Nu werd in beperkte mate wel rekening gehouden met het WO I-erfgoed en kwam de slag aan de Somme in beeld. Men beperkte zich tot de systematische registratie van de WO I-sporen en de respectvolle berging van de menselijke resten, waarbij zeker ook oog was voor de manier waarop de gesneuvelde was 'begraven.' De onderzoekers kwamen tot de conclusie dat het systematisch uitgraven van de loopgraven geen bijkomende informatie opleverde. De vergelijking van de luchtfotografische met de geregistreerde informatie liet wel bepaalde conclusies toe.

---

²⁶ In het Croonaertbos in Wijtschate. De Beecham dugout werd ontdekt toen de grond ineens verdween onder de voeten van een vrouw die de ramen van haar boerenhuis stond te lappen. De dugout werd volledig ontmanteld; zie Bostyn 1999.

²⁷ Bostyn *et al.* 2000.

²⁸ Desfossés *et al.* 2008.

²⁹ Van de University of Glasgow.

³⁰ Desfossés *et al.* 2008.

³¹ De spoorlijn loopt van Parijs via Rijsel naar Calais.

³² De auteur van 'Le Grand Meaulnes'.

³³ Adam 2006.

De inplanting van een industrieterrein ten noordoosten van Arras noodzaakte van 2000 tot 2002 eveneens archeologisch onderzoek. Ditmaal werd een terrein van 300 ha (waarvan 60 ha onderzocht werd) gescreend. Een terrein dat o.a. een belangrijke plaats van actie was bij de slag van Arras in 1917. Opnieuw werd dezelfde aanpak gevolgd. Toch werd één stuk loopgraaf over 20 m volledig uitgegraven omdat in de vulling afval van de productie van *trench art* bleek te zitten. Eenendertig Britse lichamen werden geborgen, waaronder lichamen uit een massagraf met twintig soldaten van het *10de Lincolnshire Regiment*. Deze soldaten waren bijna allemaal afkomstig uit hetzelfde dorp en stonden als de *Grimby Chums* bekend.

In deze periode werd duidelijk dat WO I-archeologie onvermijdelijk moest opgenomen worden in het onderzoeksprogramma. Telkens grondverzet in de frontzone wordt aangekondigd, komt WO I-archeologie nu ook aan bod.

Een vondst die veel weerklank kreeg, was die van een Britse tank in Flesquières. Een tank (Mark IV - 8 m lang, 4 m breed en 2,8 m hoog) die uitgeschakeld was geraakt in de slag van Cambrai³⁴ en in 1998 werd vrij gelegd. Het vooronderzoek alleen al leest als een detectiveroman³⁵.

In 2006 gaan **Amerikaanse** onderzoekers in Châtel-Chéhéry, in het bos van Argonne, op zoek naar de plaats waar de beroemde sergeant York tientallen Duitsers gevangen nam.

Het hoeft niet te verwonderen dat ook **Engelse onderzoekers** zich op Franse bodem waagden. In 1997 voerde een kleine groep³⁶ een opgraving uit in Auchonvillers. Het *Trench Team* onderzocht er in het *Ocean Villas Project*³⁷ een verbindingsloopgraaf uit 1915.

De groep breidde uit, werd tot *No Man's Land Team* omgedoopt en voerde kleine opgravingen uit in Serre en Thiepval Wood. In Serre stootten ze op een Brits en twee Duitse skeletten. Na een intensieve zoektocht en veel deductief werk konden ze een Duitser identificeren als Jacob Hönes, gesneuveld in juni 1915.

Vanaf 2005 waren ze ook in Vlaanderen actief en participeerden ze aan enkele VIOE-projecten. Dat was het geval in Bikschote, Sint-Jan (2005) en Geluveld (2008). In 2007 en 2008 betraden ze ook Waalse bodem en zetten een opgravingsproject op in Ploegsteert³⁸.

Dat de Engelsen hier behoorlijk ver in gaan, blijkt uit het feit dat ze zelfs de oefenloopgraven in de Salisbury Plains en in Otterburn (Northumberland) archeologisch hebben onderzocht. Het *Defences Estates Environmental Support Team* wilde wel eens weten of de loopgraven, die in een oorlogssituatie ontstaan, echt volgens het boekje worden aangelegd³⁹.

Ook na februari 2002 gingen de amateurarcheologen er in **Vlaanderen** vlijtig mee door. Maar door de opdracht van minister P. Van Grembergen moest het IAP nu ook zelf archeologisch onderzoek van WO I-sporen aanpakken. De opdracht was een gedetailleerde archeologische evaluatie uit te voeren op het terrein van de geplande verlenging van de A19. Ook vroeg hij de aanstelling van een internationale commissie van experts, die een rapport moesten opstellen over de betekenis van de regio gedurende de Eerste Wereldoorlog.

Vooraleer veldwerk aan de orde was, leken een grondig vooronderzoek en een kennisname met de eigenlijke materie een goed startpunt. Publicaties van de buitenlandse collega's doornemen, loopgravenkaarten en luchtfoto's opsporen en analyseren, regimentsboeken lezen, veldprospectie uitvoeren, praten met eigenaars en/of pachters, ... er werd niets aan het toeval overgelaten.

Uiteindelijk sprongen er op de 7 km lange strook tussen Wieltje (Sint-Jan, Ieper) en Steenstraete (Bikschote, Langemark-Poelkapelle) negen te onderzoeken locaties uit.

In het najaar van 2002 en het voorjaar van 2003 werden twee van deze locaties - *Turco Farm* en *High Command Redoubt* - met proefsleuven verkend. In 2003 waren *Cross Roads* en *Canadian Dugouts* aan

---

³⁴ 20 november - 7 december 1917.

³⁵ Gorczynski & Gibot 1997.

³⁶ Bestaande uit een archeoloog, een historicus, een medewerker van het *National Army Museum* en enkele vrijwilligers.

³⁷ Price & Saunders 2004.

³⁸ Saunders 2007; Robertshaw & Kenyon 2008; Brown & Osgood 2009.

³⁹ Brown 2004; Brown & Osgood 2009.

de beurt. Hier was een vlakgraving mogelijk. *Battle of Bikschote* en *Forward Cottage* konden in 2005 met proefvlakken aangepakt worden.

De proefsleuven op *Turco* leverden aanwijzingen op voor loopgraven (greppels met loopplanken of *duckboards*), schuilplaatsen of *shelters* en geschutsposten, die aan de situatie in 1915 konden worden gelinkt. Ook werden de skeletten van een Britse en een Franse soldaat geborgen. Uiteraard waren er mobiele vondsten bij de vleet, zoals munitie, uitrustingsstukken, bevoorradingsmateriaal, ... In twee proefsleuven ter hoogte van *High Command Redoubt* vonden we zeer goed bewaarde resten van Duitse stellingen. Door het overvloedige gebruik van solide constructiehout zijn loopgraven, onderstanden, enz. veel substantiëler bewaard. Grote betonconcentraties wijzen op de gecombineerde aanwezigheid van bunkers⁴⁰.

Op *Cross Roads* konden grootschalige opgravingen worden uitgevoerd. Een vlak van 125 op 45 m kon daarbij worden onderzocht. Opnieuw kwamen tal van loopgraven aan het licht, samen met *shelters*, munitiedepots en geschutstellingen. Waar de frontlijn zich tussen 1915 en 1917 stabiliseerde, merken we een duidelijke evolutie in de bouw van de loopgraven. Allerlei oversnijdingen wijzen op wisselende oorlogskansen en veranderende gevechtscijfers. Rechthoekige, ondiepe loopgraven evolueren tot een zigzag systeem met communicatieloopgraven, die *shelters*, depots en geschutsposten verbinden. Ook de opbouw wijzigt door de introductie van nieuwe onderdelen zoals de *A-frames*, metalen platen⁴¹, kippengaas⁴² en zandzakjes⁴³.

Canadian Dugouts leverde geen betekenisvolle sporen op. Er is evenwel gebleken dat de structuren in mei 1917 door de Britten zelf zijn opgeblazen.

Op de *Battle of Bikschote* site werd het prille begin van de oorlog gedocumenteerd. Er kwamen haastig gegraven mangaten voor, die naderhand werden verbonden en tot een primitieve loopgraaf werden uitgebouwd. Bij het onderzoek doken uitrustingsstukken en de beenderen van drie Duitse soldaten op. *Forward Cottage* bood de logische voortzetting van het *Cross Roads* verhaal. Hier vonden we drie types loopgraaf, die elkaar oversneden. De vergelijking van de opgravingsresultaten met de geofysische (magnetometrische) scan toont aan dat dit niet-destructief onderzoek ruime mogelijkheden biedt⁴⁴. Dit onderzoek werd ook druk becommentarieerd in de geschreven pers, al is de ene bijdrage sterker dan de andere⁴⁵.

Een exhaustieve publicatie van de archeologische resultaten van het A19 project is in de maak en zou in 2012 moeten kunnen gepubliceerd worden. Dat zal dan de eerste lijvige publicatie in Vlaanderen zijn over WO I-archeologie.

Ondertussen zijn ook al twee scripties afgeleverd door studenten aan de UGent, waarbij materiaal uit *Forward Cottage*⁴⁶ en *Caesar's Nose*⁴⁷ werd bestudeerd.

Daarnaast kon in het kader van de volgende uitbreiding van de industriezone van Ieper in november 2005 (*Caesar's Nose*) een klein onderzoek worden ingelast, dat eveneens duidelijke resultaten opleverde en heldere interpretaties mogelijk maakte. Het veldwerk op *Caesar's Nose* bracht zowel Duitse als Britse stellingen aan het licht. De Britse stellingen bleken diep ingegraven, terwijl de Duitse eerder minimaal en meer bovengronds waren uitgebouwd. Het aantreffen van de skeletten van drie Fransen behorend tot de *Infanterie Coloniale*, is meteen de meest zuidelijke vondst van Franse soldaten⁴⁸.

In april 2008 kon op een totaal andere frontzone gefocust worden, namelijk op een zone in Geluvel. Hier werd hevig gevochten en de linies verschoven voortdurend. Een gedeelte van een toekomstige

---

⁴⁰ De Meyer & Pype 2006.

⁴¹ *Corrugated iron*.

⁴² *Expanded metal*.

⁴³ De Meyer & Pype 2004a, 2004b.

⁴⁴ Dewilde *et al.* 2007a.

⁴⁵ Vermue 2004; Silberman 2004.

⁴⁶ Schollaert 2006.

⁴⁷ Verdegem 2007.

⁴⁸ Dewilde 2009a.

waterleiding tussen Menen en Ieper snijdt er de frontlijnen en zal uiteraard verstoring betekenen van onbekend 'Groote' oorlogserfgoed⁴⁹.

Het onderzochte terrein in Geluveld liet ons een ander fenomeen kennen. Namelijk het diepgronden of het grondig opruimen van de velden om ze enerzijds bommenvrij te maken en anderzijds om oud metaal (koper, ...) te kunnen recupereren en te verkopen. Zo blijft enkel de onderkant van de diepste uitgravingen bewaard. Desalniettemin werd een aantal interessante vaststellingen gedaan. De onderkant van een loopgraaf was met planken beschoeid. Een andere, dubbel geknikte Duitse loopgraaf met een shelter was fel gebombardeerd. Twee geallieerde loopgraven, bekleed met XPM en versterkt met zandzakken, bevatten enkele opmerkelijke vondsten zoals een zakdoek en een seinbord. Het voorkomen van Duitse, Franse en Britse munitie geeft aan dat dit terrein hard is bevochten⁵⁰. Ook het geofysisch onderzoek, uitgevoerd door de Universiteit Gent⁵¹ leverde ondanks het diepgronden, toch nog behoorlijke resultaten op. Naderhand werden ook nog eens 40 putten gegraven om aan de resultaten van het geofysisch onderzoek de terreintoets te geven⁵².

De archeologische aandacht die werd geschonken aan dit erfgoed, lokte tal van vragen uit naar onderzoek van bij graafwerken vrijgekomen structuren of naar registratie van tot afbraak gedoemde constructies.

In het hartje van de stad Mesen kwam een Duitse verbindingloopgraaf aan het licht, waar twee schuilplaatsen op aansloten. In Oost-Vleteren werd een Belgische bunker ingetekend, die door de verkaveling van het terrein zou verdwijnen. Ook de loopgraven rond de bunker werden verkend⁵³.

De uitbreidingszone van het Ieperse industrieterrein in Boezinge (Ieper III) werd met proefsleuven verkend en vormde de aanleiding om in het najaar van 2004 een vlakgraving uit te voeren op de Duitse linies. Zo kon een Duitse verbindingloopgraaf onderzocht worden, zoals die functioneerde tussen de 2de en de 3de Slag van Ieper. Achter een brede, diepe beek lag een loopgravennetwerk, waarop verschillende houten schuilplaatsen aansloten. Sommigen waren extra beschermd, door muurtjes opgetrokken met betonblokken. Naderhand werden ook allerlei WO I-resten in de proefsleuven onderzocht. Na de start van het Brits offensief van 31 juli 1917 werd deze zone Brits hinterland. Sporen van kampementen en van het smalspoorwegstation Huddleston wezen hierop⁵⁴.

Een ander onderzoek moest in 2009⁵⁵ informatie leveren over de bewaringstoestand van het WO I-erfgoed in de volgende uitbreidingszone van het Ieperse industrieterrein. Het archeologisch veldwerk gebeurde in combinatie met historisch en geofysisch onderzoek. Bedoeling was knelpunten verder te bekijken en hypothesen in te schatten. Heel wat indicaties uit de luchtfoto's werden hierdoor bevestigd. Het onderzoek van Caesar's Nose uit 2005 bevond zich binnen dezelfde perimeter.

Er kwamen een imposante verbindingloopgraaf tevoorschijn, een vermoedelijke geschutsofstelling en ook ondiepe loopgraven, die aan de Franse tegenaanvallen na de gasaanval van 22 april 1915 kunnen worden gekoppeld. Verder vond men loopgraven die langere tijd waren bemand. Ook bleek de 2de Britse linie uitgebouwd met *A-frames*⁵⁶. Omwille van de uitstekende bewaring van de archeologische resten werd besloten de uitbreiding van de industriezone sterk te beperken en de Kleine Poezelstraat als afgrenzing te nemen.

Het vooronderzoek bij al de genoemde projecten bevatte telkens een goed doorwrocht inventarisatielukkig. De inventarisatie van WO I-erfgoed was evenwel al vroeger begonnen en ook anderen hebben zich verdienstelijk gemaakt.

---

⁴⁹ Kenyon 2008.

⁵⁰ Dewilde 2009b.

⁵¹ Vakgroep Bodembeheer, Onderzoeksgroep Ruimtelijke Bodeminventarisatietechnieken.

⁵² Saey *et al.* 2010.

⁵³ Dewilde *et al.* 2006.

⁵⁴ Dewilde *et al.* 2007b.

⁵⁵ Van 23 maart tot 8 april.

⁵⁶ Dewilde 2009c.

In het kader van de uitbouw van de 'Centrale Archeologische Inventaris' (CAI) werd al in 2001 de vraag gesteld⁵⁷ of het WO I-erfgoed moest worden opgenomen. De *Hollandstelling*⁵⁸ kwam hierdoor aan bod⁵⁹.

De archeologische inventarisatie van de gemeente Houthulst⁶⁰ werd een CAI pilootproject. 1114 vindplaatsen waren WO I-gerelateerd, 104 dateren uit andere periodes⁶¹. Uiteraard is aan het A19-project ook druk inventarisatiewerk voorafgegaan, in functie van de keuze van de op te graven sites. De ervaring had dan al geleerd dat luchtfoto's de beste informatie opleverden. Deze inspanning werd nog even doorgetrokken i.s.m. het 'In Flanders Fields Museum', ter voorbereiding van de tentoonstelling 'De laatste getuige. Het landschap van Wereldoorlog I in Vlaanderen'⁶². Het werk is evenwel bijlange niet af.

Deze inventaris sluit perfect aan bij de doctorale studie, die B. Stichelbaut uitvoerde aan de UGent en die de Belgische sector⁶³ als onderzoeksterrein had. Ook hij werkt op basis van luchtfoto's⁶⁴.

Onlangs werd een ander belangrijk inventarisatieproject afgesloten. De provincie West-Vlaanderen en de Vlaamse Gemeenschap sloegen de handen in elkaar voor de 'Inventarisatie relictten uit de Eerste Wereldoorlog in de Westhoek'. 1437 (zichtbare) relictten werden daarbij geïnventariseerd⁶⁵.

Daarnaast moet ook het inventariswerk van de 'Simon Stevinstichting' vermeld worden, waarin heel Vlaanderen bestreken wordt.

In het Gentse is G. Antheunis van de Dienst Stadsarcheologie actief⁶⁶.

Het groeiend besef dat WO I-sporen evengoed archeologisch waardevol zijn, leidde ertoe dat deze sporen aandacht kregen in bijna alle opgravingen die vanaf 2005 in de ruime Westhoek werden uitgevoerd.

Grootscheeps onderzoek⁶⁷ langs de Kortewaagstraat, waar het bedrijventerrein Menen-Oost wordt uitgebreid, leverde ook 'Groote' oorlogssporen op. Een aantal loopgraven maakte deel uit van de achterste Duitse linie⁶⁸.

In het kader van dringende instandhoudingswerken werd in april 2009 archeologisch onderzoek uitgevoerd in de Vredesmolen van Klerken, die door de Duitsers als observatiepost werd benut. Daarbij zijn aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een onderaardse gang, een verbindings- en vluchtweg voor de Duitse soldaten⁶⁹.

Het terrein aan de Vierkoningenstraat in Mesen⁷⁰ heeft zeer zwaar onder vuur gelegen, getuige de vele bomkraters en niet ontplofte - vooral Britse - projectielen die hier werden aangetroffen⁷¹.

Ook bij grootscheeps archeologisch onderzoek aan de Viroviosaan in Wervik van januari tot september 2009 dook WO I op. Verspreide bomkraters, aanwijzingen voor tramsporen, allerlei munitie o.a. een houten kist met onafgeschoten granaten en andere uitrustingsstukken kwamen aan het licht.

Toen in september-oktober 2009 aan de Kriekstraat in Reningelst archeologisch onderzoek plaats vond nadat ijzertijdsporen waren aangetroffen bij het vooronderzoek, trad de 'Groote' oorlog opnieuw op de voorgrond. Luchtfoto's en loopgravenkaarten gaven de inplanting van een Brits kampement aan, dat op het terrein vooral via afval werd herkend. Obusinslagen waren als dump gebuikt, ook nà de

---

⁵⁷ En positief beantwoord.

⁵⁸ Gelegen op de grens België - Nederland.

⁵⁹ De Meyer 2006a.

⁶⁰ Houthulst lag voluit aan het front.

⁶¹ De Meyer & Demeyere 2004b.

⁶² De Meyer 2006b.

⁶³ Van Nieuwpoort tot Steenstraete.

⁶⁴ Stichelbaut 2009.

⁶⁵ Chielens *et al.* 2006.

⁶⁶ Charles *et al.* 2007.

⁶⁷ April 2006 - juni 2007.

⁶⁸ Dhaeze & Verbrugge 2007.

⁶⁹ De Gryse 2009.

⁷⁰ Dit terrein werd in juni 2009 met proefsleuven verkend.

⁷¹ De Gryse & Ryssaert 2009.

oorlog. Daarnaast waren kuilen gegraven waarin o.a. paardenresten lagen. Enkele vertoonden een kogelgat in de schedel⁷².

Ook in Langemark constateerde men bij proefsleuvenonderzoek begin 2010 aan de Zonnebekestraat dat het terrein onder zwaar vuur had gelegen. In een bomkrater zijn menselijke resten gevonden⁷³. In de vulling van andere bomkraters of later gegraven kuilen is ook ander oorlogsmateriaal aangetroffen.

Bij onderzoek, voorafgaand aan de inplanting van een golfterrein in Oostduinkerke, kwamen eind 2009 en 2010 aanwijzingen aan de oppervlakte voor de toevoerlijnen naar het Belgisch front⁷⁴.

Verrassend kwam ook Oost-Vlaanderen aansluiten door vondsten achter het Schipdonkkanaal, waar de Duitsers in 1918 in het vooruitzicht van een geallieerd offensief een linie uitbouwden.

In Merendree (Molenkouterslag) stootte men op een kuil met gasgranaten, een mogelijke geschutopstelling en een loopgraaf⁷⁵.

Eenzelfde verhaal in Vosselare, alwaar in 2010 bij onderzoek aan de Hoogstraat Duitse loopgraven met allerlei aanpalende structuren tevoorschijn kwamen.

In april 2009 werd in Lier aan de Hulststraat munitie gevonden, die aan de 'Groote' oorlog kon worden gelinkt en ook aan het fort van Lier, dat deel uitmaakte van de tweede versterkingsgordel rond Antwerpen.

HOE MOET HET VERDER MET DE WO I ARCHEOLOGIE?

Een intensieve inventarisatie van de archeologische sporen is een dwingende noodzaak. Zonder een gedetailleerde inventaris zijn de volgende onderzoeks- of andere stappen nu eenmaal onvoldoende gefundeerd. Als voorbeeld kan de inventarisatie van Houthulst genomen worden⁷⁶. Er wordt ook uitgekeken naar de resultaten van het Zonnebekeproject. Uiteraard is de volledige frontzone hier nog niet mee gedekt.

Bij deze inventarisatie kunnen luchtfoto's en loopgravenkaarten benut worden. De combinatie met geofysisch onderzoek is een aantrekkelijke bijkomende mogelijkheid.

De ondervinding heeft immers geleerd dat de sporen ongelijkmatig zijn bewaard. De bewaringstoestand kunnen screenen, is dan ook primordiaal. Moet dit via boringen, proefsleuven, ... of kan geofysisch onderzoek de redding betekenen? Kunnen we m.a.w. een diepgrondkaart van het WO I-front afleveren?

De methodologie van het archeologisch ingrijpen dient verfijnd. Zo is bv. gebleken dat ook in de bovenlaag resten kunnen bewaard zijn!

Uiteraard zal ook de materiaalkennis moeten worden bijgespijkerd. Uit al het gevonden schroot de significante en diagnostische stukken halen, is geen gemakkelijke opdracht. Ervaring en kennis opdoen blijft de sleutel.

---

⁷² Bouckaert *et al.* 2009.

⁷³ Nationaliteit onbekend.

⁷⁴ Eggermont *et al.* 2010.

⁷⁵ Van Hee & Hoorne 2006.

⁷⁶ De Meyer & Demeyere 2004b.

- DESFOSSÉS Y., JAKUES A. & PRILAUX G. 2008: *L'archéologie de la Grande Guerre*, Rennes.
- DEWILDE M. 1991: Opgravingen in de Augustijnenabdij van Zonnebeke, *Biekorf* 91 (4), 375-380.
- DEWILDE M. 2009a: *Boezinge - Caesar's Nose*, onuitgegeven opgravingsrapport VIOE, Brussel.
- DEWILDE M. 2009b: *Geluveld - Poezelhoekstraat*, onuitgegeven opgravingsrapport VIOE, Brussel.
- DEWILDE M. 2009c: *Boezinge - Ieper Industrie III*, onuitgegeven opgravingsrapport VIOE, Brussel.
- DEWILDE M., DE GRYSSE J. & DE MEYER M. 2006: Veel nieuws aan het Westelijk front, *The Excavator*, *AWA Nieuwsbrief* 1, 4-12.
- DEWILDE M., DE MEYER M. & SAUNDERS N. 2007a: Archeologie van de Grote Oorlog. De Vlaamse situatie, *M&L Monumenten, Landschappen en Archeologie* 26, 37-54.
- DEWILDE M., PYPE P. & DE MEYER M. 2007b: The challenge of studying and preserving the remains of World War I. In: *Interpreting the Past. Memory and Identity: On the Role of Heritage in Modern Society, Proceedings of the First Annual Ename International Colloquium*, Brussel, 2-5.
- DHAEZE W. & VERBRUGGE A. 2007: *Archeologisch onderzoek langs de Kortewaagstraat te Menen (2006-2007) (plangebied Menen-Oost-Uitbreiding)*, Zarren.
- EGGERMONT N., BRADT T., WYNS G., LEHOUCK A. & ACKE B. 2010: Golf "Hof Ter Hille" te Oostduinkerke-Wulpen: voorlopige resultaten van de archeologische opgravingen (Koksijde, W.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 33, 82-87.
- GORCZYNSKI P. & GIBOT J.L. 1997: *En suivant les tanks, Cambrai, 20 novembre - 7 décembre 1917*, Cambrai.
- HANECA K., DEWILDE M., ERVYNCK A., BOEREN I., BEECKMAN H., GOETGHEBEUR P. & WYFFELS F. 2009: De 'houten eeuw' van een Vlaamse stad. Archeologisch en dendrochronologisch onderzoek in Ieper (prov. West-Vlaanderen), *Relicta. Archeologie, Monumenten- & Landschapsonderzoek in Vlaanderen* 4, 99-133.
- KENYON D. 2008: *Poezelhoekstraat, Geluveld. Archaeological excavations*, onuitgegeven opgravingsrapport.
- PRICE J. & SAUNDERS N. 2004: The Ocean Villas Project: Archaeology in the service of remembrance. In: SAUNDERS N. (ed.), *Matters of Conflict: Material culture, memory and the First World War*, Londen, 179-191.
- ROBERTSHAW A. & KENYON D. 2008: *Digging the Trenches. The Archaeology of the Western Front*, Barnsley.
- SAEY T., VAN MEIRVENNE M., DEWILDE M., WYFFELS F., DE SMEDT P., MEERSCHMAN E., ISLAM M.M., MEEUWS F. & COCKX L. 2010: Combining multiple signals of electromagnetic induction sensor to prospect land for metal objects, *Near Surface Geophysics* 8, s.p.
- SAUNDERS N. 2007: *Killing Time. Archaeology and the first world war*, Thrupp-Stroud.
- SCHOLLAERT R. 2006: *De Forward Cottage: materiaalverwerking van een site uit Wereldoorlog 1: Ieper Salient 1915-1917*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, Gent.
- SILBERMAN N.A. 2004: In Flanders Fields. Uncovering the carnage of World War I, *Archaeology* 57 (3), 24-29.
- STICHELBAUT B. 2009: *World War One aerial photography: An archaeological perspective*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent, Gent.
- VAN DOORSELAER A., PUTMAN R., VAN DER GUCHT K. & JANSSENS F. 1987: *De Kemmelberg, een Keltische bergvesting*, Westvlaamse Archaeologica Monografieën III, Kortrijk.
- VAN HEE D. & HOORNE J. 2006: Een volmiddel eeuwse hoeve met explosieve verrassing in de Molenkouterslag (O.-VI.), *Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 2005*, 180-181.
- VERDEGEM S. 2007: *Caesar's Nose, 1914-1918. Archeologisch onderzoek van oorlogspatrimonium langs de Ieperboog*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, Gent.
- VERMUE R. 2004: Bewogen land. De grote oorlog 90 jaar later, *National Geographic* 2004 (11), 13-23.